

УДК 81'42:37:82-343(=16)-02:1(477:4)(092)
<https://doi.org/10.33989/2075-1443.2024.48.308038>
ORCID ID: 0000-0002-5368-0674

Вікторія Прокопенко

ПРОКОПЕНКО Вікторія Вікторівна – кандидатка філософських наук, викладачка фахового медико-фармацевтичного коледжу Полтавського державного медичного університету. Сфера наукових інтересів – історія філософії та етнопсихології.

e-mail: viktorii.blondi@gmail.com

ДИДАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПАНСЛАВІСТИЧНОЇ МІФОЛОГЕМИ У ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ ІВАНА МІРЧУКА

У статті проаналізовано погляди Івана Мірчука щодо концепції панславізму у російській імперії, які мали визначальний вплив на формування сучасної ідеологічної міфологеми гегемонії російської держави та сприяли поглибленню світоглядних розбіжностей між Західною та Східною цивілізацією. На прикладі аргументів представників слов'янофільської течії російського панславізму та його месіаністичної ролі в історії слов'янських народів доведено безпідставність самої ідеї переваги однієї нації над іншою. У той же час акцентовано увагу на небезпечних тенденціях поширення цієї теорії, що призводять до глобальних світових конфліктів з катастрофічними наслідками.

У статті прослідковано розвиток ідеологеми панславізму упродовж другої половини ХХ століття та розкрито процес трансформації московського месіанства у провідну ідею радянського (советського) народу у світовій історії, що отримала своє теоретичне втілення у концепції пансоветизму. Обґрунтовано, що вона сприяла остаточному закріпленню безправного становища слов'янських народів у межах єдиного державного утворення на теренах Східної Європи, та появи нової соціокультурної генерації з ідеологічно сформованим несприйняттям цінностей, що суперечили комуністичним ідеалам, та негативним ставленням до усього оточуючого світу.

Ключові слова: панславізм, міфологема, слов'янофіли, месіанізм, ідеологія, пансоветизм.

© В. В. Прокопенко, 2024

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення росії на територію України вкотре засвідчило віковичне прагнення східної імперії не лише розширити свої кордони на захід, а й злочинні наміри фізично знищити українців як самобутню націю, влаштувавши черговий масовий геноцид в самому серці європейського континенту. З цього випливає актуальність дослідження витоків «ідеології ненависті» до всього українського та месіаністичної ролі російської імперії з її насильницьким об'єднанням усіх слов'янських народів з метою загострення ціннісно-світоглядного протистояння між Західною та Східною цивілізацією на міжнародній арені. У цьому контексті малодослідженою також залишається проблема соціокультурної трансформації ідеології панславізму кінця XIX століття у радянську концепцію пансоветизму другої половини XX століття та їхній вплив на формування гегемоністичної міфологеми сучасної російської імперії як виразника псевдоінтересів суверенних слов'янських народів.

Аналіз досліджень і публікацій. Розвідки Івана Мірчука, що присвячені концепції панславізму та її впливу на державотворчі процеси слов'янських народів доповнюють праці Є. Бевзюк, Н. Ковальчук, О. Ліневич, М. Віталієва, І. Холод та інших. Головну увагу дослідники звертають на історію розвитку панславізму як явища та його вплив на політичні та культурні процеси в російській імперії, а також на сучасну ситуацію в Україні. Зокрема Н. Ковальчук (2016) аналізує актуальні теоретичні підходи, які дають змогу пояснити присутність філософсько-історичних концепцій XIX століття в сучасному російському політичному дискурсі. О. Ліневич у своїх розвідках обґрунтовує ключові ідейні позиції, які вказують на спадкоємність сучасної російської офіційної риторики щодо панславізму в його найбільш агресивній формі. Трансформаційні процеси панідеї панславізму у народів Центральної Європи розглядає Є. Бевзюк (2021). Увагу науковця привернули основні причини зародження національних інтеграційних ідей в Центральній і Центрально-Східній Європі першої половини XIX століття та їх вплив на процес формування парадигми національного вибору західних слов'ян.

Методологія дослідження базується на філософському та психологічному аналізі ключових ідей концепції панславізму та пансоветизму у історико-філософських дослідженнях І. Мірчука. Для розкриття процесу трансформації міфологеми панславізму у сучасній росії та її впливу на суспільно-політичне життя інших слов'янських народів були використані формально-логічний, критичний та герменевтичний методи дослідження. Серед загальнонаукових методів у нагоді стали методи дедукції та порівняння, які допомогли проаналізувати погляди окремих представників різних панславістичних течій на проблему об'єднання слов'янських народів у єдиний етнічний субстрат в різні історичні проміжки часу. Принципи об'єктивності та системності

допомогли розвіяти міф про російський месіанізм з-поміж інших слов'янських народів.

Мета та завдання. Мета статті полягає у дидактичному аналізі міфологеми панславистичної ідеології, притаманної окремим східнослов'янським народам, у філософських розвідках І. Мірчука.

Результати. На думку мислителя І. Мірчука, витoki особливої ідеї покликання слов'ян з-поміж інших народів світу варто шукати у філософії німецьких мислителів таких як Й. Гердер, Ф. Шеллінг та Г. Гегель (Мірчук, 1955, с. 181). Саме під впливом гегелівської абсолютної ідеї більшість європейських прихильників теорії панславізму, мріяли про нову епоху, в якій саме їх народу дістанеться роль богообраного провідника усього людства до кращого майбутнього. Основним критерієм обрання були нелюдські випробування, які мав перетерпіти той чи інший етнічний субстрат, щоб наче Христос, воскреснувши із мертвих, претендувати на роль світового месії.

Проте найбільш виразні прагнення до світового панування демонстрували ідеологи російської панславистичної течії, які називали себе слов'янофілами. На їх думку, Москва як останній осередок православ'я, після падіння Східної Римської імперії є її прямою правонаступницею, а отже на правах третього Риму має займати центральне місце не лише у «колиці братніх слов'янських народів», а й визнаватися іншими як наддержавна з особливими привілеями. Так, за словами І. Мірчука, народилася філософія московської церкви з її головним представником Хомяковим (Мірчук, 1955, с. 181).

Крім нього, до ідейних натхненників слов'янофільського вчення, мислитель відносить Івана Кірієвського, який першим до концепції російського панславізму додає елементи критики західноєвропейського життя. Аналізуючи погляди останнього, І. Мірчук особливо увагу звертає на сентенцію І. Кірієвського, що стосується причини принципової відмінності між західною та східною культурою, яка полягає у непримиримих релігійних та церковних протиріччях (Мірчук, 1955, с. 182). Мова йде про раціональність мислення західноєвропейської цивілізації, де навіть релігійне життя організоване за чітко визначеними правилами. Натомість російське православ'я буде релігійне життя виключно на моральних принципах віри та свободи духовного спілкування людини з Богом як в церкві, так і за її межами. Оскільки філософський раціоналізм не зміг задовольнити глибинні потреби людської душі, яка прагне гармонійного розвитку в органічній цілісності поміж усіх народів світу, людство потребує особливого провідника – єдину державу, яка стала б духовним осередком їх взаємодії та виконала провидіння, поставлене перед світом божественним началом. У цій ролі Кірієвський бачив російську імперію в основі суспільного життя якої, на його думку, лежала московсько-національна, церковно-православна традиція. Саме вона мала

покласти початок новому світу на чолі з православною росією, яка своєю вірою, політичною силою, географічним положенням та характером мала врятувати увесь західний світ (Мірчук, 1955, с. 182).

У цьому ж ключі, за словами І. Мірчука, мислили і інші ідеологи панславізму такі як Хом'яков та Аксаков, які у своєму слов'янофільському маніфесті вимагали від людства відмовитися від західноєвропейських традицій та, усвідомивши власну історію, повернутися до «справжнього» християнства, яке збереглося лише у православній церкві.

Проте змальований образ московської церкви слов'янознавець цілком справедливо називає лише вигаданою росією міфологемою, як і власне тезу про те, що ортодоксальне православ'я російського зразка – це синтез єдності, свободи та любові до ближнього в усіх її проявах. Філософ наводить думку Хом'якова про те, що справжній слов'янський світ репрезентують виключно православні слов'яни на перше місце серед яких він висуває звичайно росіян. Про інші слов'янські народи такі як поляки, які прийняли католицизм, чехи, серби, хорвати, словенці автор вищезгаданого маніфесту взагалі не згадує, а вірян греко-католицької церкви в Україні називає зрадниками православ'я та національних інтересів імперії (Мірчук, 1955, с. 183).

Зневажливе, а, подекуди, й агресивне ставлення православ'я, витворене імперськими ідеологами панславізму, демонструє не лише до західних слов'янських народів, а й до всього неросійського світу. І тут варто звернути увагу на той факт, що мова йде не лише про країни Західної Європи, які «лише псують властивості слов'янської душі», а й про інші народи (українців, греків, грузинів тощо), які на відміну від романо-германських народів прийняли православне християнство раніше за московитів. Їх російські ідеологи панславізму свідомо відсувають на другий план, для того аби залишити за російським народом виключне право на провідну роль у процесі формування нових світових цінностей.

Крім Хом'якова, ідеологом російського панславізму другої половини XIX століття І. Мірчук називає Аксакова, який до морально-релігійної переваги російського народу над західною цивілізацією додав перевагу її суспільно-економічного ладу. Справжнім оплотом православного християнства останній називав селянську общину «мир» зі спільною земельною власністю як органічним і первісним порядком ведення сільського господарства. Основою цього порядку, за Аксаковим, є духовний колективізм, який на противагу західноєвропейському персоналізму враховує думки і почуття кожного члена общини (Мірчук, 1955, с. 184).

Варто зазначити, що повністю розвіює цю панславістичну міфологему започаткований радянською владою процес насильницької колективізації українського села 20-30-х років XX століття, хоча на корінних московських землях сталінський терор, за словами І. Мірчука, не

викликав якогось гідного спротиву місцевого населення. Спираючись на інші слов'янознавчі розвідки мислителя, дане твердження, на нашу думку, можна пояснити слабким характером духовного зв'язку російського селянина з неродючою землею, а також ідеологічно закладеним страхом перед владою, що в свою чергу на ментальному рівні сформував у росіян психологію рабської покірності перед правлячим режимом та деспотичним лідером.

Революційний шлях російського месіанізму відстоювали західники – група панславистів, протилежна за своїми поглядами до слов'янофілів на чолі з О. Герценом. Їх погляди І. Мірчук зводить до неминучої світової соціальної революції, рушійною силою якої має стати російський народ і в першу чергу селяни як пригноблений клас (Мірчук, 1955, с. 185).

Схожої думки, за словами мислителя, дотримувався ще один ідейний натхненник західників М. Данилевський, який досліджуючи спільні для слов'янського та германо-романського світів ментальні риси, знову ж таки звинувачував західну цивілізацію у переплетінні державотворчих та релігійних інтересів через втручання держави у культурне життя. Вихід із цієї ситуації Данилевський незмінно вбачав у месіаністичній ролі росії як духовного лідера європейського континенту, яка об'єднавши увесь світ у всеслов'янську федерацію приведе його до кращого майбутнього (Мірчук, 1955, с. 185).

Важко не погодитися з І. Мірчуком, який за цими гаслами бачить лише прагнення росії почати чергову хвилю імперіалістичних загарбань. Прикриваючись зручною ширмою спадкоємиці третього Риму та претендуючи на роль другого Константинополя, імперська влада намагалася і намагається донести до свого народу міфологему історично обумовленого права на захоплення суверенних територій інших держав та народів. На той час мова йшла про насильницьке приєднання «псевдоруських» земель Західної України, чехо-моравсько-словацьку державу, сербо-хорвато-словенське королівство, а також Мадярщину і Румунію з Буковиною та Семигородщиною. Більшість із цих фантастичних планів Данилевського у другій половині ХХ століття стали об'єктивною реальністю.

У цьому контексті І. Мірчук згадує і про опонентів слов'янофільській течії панславізму серед російських інтелектуалів. Мова йде про філософа історії П. Чаадаєва та філософа В. Соловйова. Не відкидаючи месіаністичне право росії на духовний провід європейської цивілізації П. Чаадаєв наголошував на необхідності рівноправного органічного симбіозу культурно-історичних здобутків католицького заходу та православного сходу. Одне без одного два світи приречені на деградацію, постійно починаючи свій духовний поступ спочатку (Мірчук, 1955, с. 186).

Месіанізм В. Соловйова також суттєво відрізнявся від слов'янофільського. На відміну від Хомякова, який вважав російську

православну церкву ключем до здійснення месіаністичної місії, В.Соловйов порівнював останню із величезним управлінським апаратом державного зразка, який прагне здійснити визволення християнських мас бюрократичними методами. З цього випливає логічний висновок про те, що церква в росії із самого початку свого існування зреклася власної свободи на користь деспотичної держави, яка взамін покірності гарантувала їй монопольне становище та охорону будь-яких вигаданих нею догм віросповідання. Це твердження можна підтвердити словами І. Мірчука, який справедливо зазначав, що «імперське православ'я тримається не так святим Духом, як карними законами російської держави» (Мірчук, 1955, с. 187).

Та попри прагнення панславівців бачити росію на чолі усього світу в якості духовного месії, остання не змогла протистояти революційним змінам, та дуже швидко зреклась принципу «історичної легітимності» і задекларувала себе прапороносцем безбожної революції. Правда зміна соціальної орієнтації з християнської на комуністичну, не змінила ментальну суть російського народу та його верхівки, яка за будь-яку ціну прагнула створення імперії світового масштабу, що повела б за собою усе людство «до світлого майбутнього». Змінилися лише методи досягнення мети, які з початком 30-х років ХХ століття набули яскравого антирелігійного забарвлення. Репресії проти православної віри як «опіуму для народу» підірвали саму суть панславізму ХІХ століття та вимагали його ідеологічної генези у новітню зброю для досягнення імперіалістичної мети.

Остаточно «стару ідеологію панславізму», за словами мислителя, було відкинуто на засіданні панславівстичного комітету у 1941 році «як реакційну і протилежну принципам рівноправності народів», всі зусилля яких на той час мали зводитися до боротьби зі спільним нацистським ворогом (Мірчук, 1955, с. 188).

Перемоги Червоної армії у 1944-1945 роках корінним чином змінили геополітичну ситуацію в Європі на користь Радянського Союзу. «Звільнення» нею більшості країн Центральної та Південної Європи та встановлення у них прокомуністичних режимів, за словами І. Мірчука, створили необхідні передумови для відродження ідеології панславізму у його новій іпостасі – пансовєтизмі (Мірчук, 1957, с. 35). Даючи змогу новоприєднаним слов'янським народам долучитися до спілки «демократичних та рівноправних націй» яка була здатна захистити їх від нападу вигаданого ворога – країн військового альянсу НАТО, радянська імперія вимагала від останніх лише одного – «визнати свою любов і відданість великому російському народові і його Богом посланому вождеві Сталіну». З цього приводу, за словами мислителя, у 1946 році у Югославії був скликаний черговий Панславівстичний Конгрес, який мав на меті показати слов'янським народам домінуюче становище москви серед держав-членів Варшавського договору (Мірчук, 1957, с. 35).

Фактично цей конгрес став кінцем панславистичного руху, адже на ньому кремль нарешті розкрив свої злочинні наміри узурпувати управління усім слов'янським світом. Ним було остаточно порушено принцип рівноправності усіх слов'янських народів, які відтепер під страхом фізичного знищення мали у всіх сферах суспільного життя підпорядковувати свої інтереси потребам великої радянської, а по суті російської батьківщини як «носія світової революції» та «старшого брата» (Мірчук, 1957, с. 36).

Головним інструментом поневолення новостворена імперія обрала російську мову, насадження якої стало чи не найголовнішою метою радянської пропаганди. Цитуючи витяг із «Літературної газети» від 1 січня 1950 року, в якому говорилося про те що «російська мова це перша світова мова інтернаціонального значення, а отже той, хто не розуміє російської мови та неспроможний читати твори російського духу в оригіналі, не може вважатися освіченою людиною» (Мірчук, 1957, с. 36), І.Мірчук наголошує на черговій міфологемі, яка мала довести російському народу та іншим приєднаним націям перевагу московської науки та культури над усім цивілізованим світом. Усіма винаходами, навіть усіма геніальними ідеями до яких дійшли західні мислителі, вони мають завдячувати нікому іншому як московським дослідникам та російському духові загалом.

У самій же країні усе духовне та господарське життя суспільства мало підпорядковуватися єдиній схемі під гаслом диктатури соціалістичного реалізму. Будь-який відхід від цієї генеральної лінії безжально карався цілою низкою репресивних заходів радянського партапарату. Все це, на нашу думку, робилося з єдиною метою – придушити на психологічно-ментальному рівні у слов'янських націях, відмінних за своїми світоглядними орієнтирами, зародки будь-якої творчої ініціативи та прагнення до власного саморозвитку, шляхом тотальної уніфікації кожного елемента їх повсякденного життя. Результатом цього суспільного геноциду, підсумовує І. Мірчук, мало стати «витворення советської людини однородного типу на європейському континенті, що з погляду культури означало б кінець людства» (Мірчук, 1957, с. 37).

Висновки. Таким чином, міфологема ідеології панславізму у розвідках слов'янознавця І. Мірчука, зводилася до месіаністичної ролі росії та її народу, як провідного серед усього слов'янського світу, по відношенню до інших, передусім, європейських народів. Нехтуючи історичним та духовним внеском у розвиток світової культури інших націй та народів, московська імперія до сьогодні продовжує називати себе єдиним осередком справжніх християнських традицій, якому до снаги привести світ до кращого майбутнього. Оголосивши себе правонаступницею Римській імперії у якості «Третього Риму», московія, а згодом і радянський союз повністю узурпували право інших слов'янських

народів континенту самостійно обирати власний шлях державотворення та суспільного розвитку.

Трансформаційні процеси, яких зазнав панславизм на початку ХХ століття принесли із собою лише зміну назви ідеології на пансовєтизм, повністю зберігши суть імперського єдиноначала у всіх сферах суспільно-політичного життя комуністичної доби. Усе найкраще, що мав світ можна було знайти лише в радянському союзі, а точніше в його столиці. Інші ж слов'янські народи дістали бажану рівноправність тільки у негативному ставленні з боку центру до будь-яких проявів їх власної духовної ідентичності та господарських ініціатив. Усі вони одразу ж каралися радянською владою жорстокими репресіями та фізичним знищенням під гаслами пошуку неіснуючих ворогів народу та вигаданої контрреволюційної діяльності. Теоретично приваблива ідея особливого призначення слов'янських народів на міжнародній арені на практиці перетворилася на імперську тоталітарну диктатуру однієї країни, яка бажала лише одного – світового панування.

Список використаних джерел

- Бевзюк Є. В. Інтеграційна ідеологія у народів Центральної Європи. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія». 2021. Вип. 1 (44). С. 101–110. URL: <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/232483/234052>
- Ковальчук Н. Ідеї панславизму в сучасному російському офіційному дискурсі і пропаганді. Проблеми слов'янознавства. 2016. Вип. 65. С. 193–200.
- Мірчук І. Панславизм і пансовєтизм. Розбудова держави. 1955. № 18/19. С. 181–188. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1752/file.pdf>
- Мірчук І. Панславизм і пансовєтизм (закінчення). Розбудова держави. 1957. № 20. С. 35–38. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1754/file.pdf>

References

- Bevziuk, Ye. V. (2021). Intehratsiina ideolohiia u narodiv Tsentralnoi Yevropy [Integration ideology among the peoples of Central Europe]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia "Istoriia"* [Scientific Bulletin of Uzhgorod University. "History" series], 1 (44), 101-110. Retrieved from <http://visnyk-ist.uzhnu.edu.ua/article/view/232483/234052> [in Ukrainian].
- Kovalchuk, N. (2016). Idei panslavizmu v suchasnomu rosiiskomu ofitsiinomu diskursi i propahandi [Ideas of pan-Slavism in modern Russian official discourse and propaganda]. *Problemy slov'ianoznavstva* [Problems of Slavic studies], 65, 193-200.
- Mirchuk, I. (1955). Panslavizm i pansovietyzm [Panslavism and pansovetism]. *Rozbudova derzhavy* [Development of the state], 18-19, 181-188. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1752/file.pdf> [in Ukrainian].

Mirchuk, I. (1957). Panslavizm i pansovietyzm (zakinchennia) [Panslavism and pansovetism (ending)]. *Rozbudova derzhavy* [Development of the state], 20, 35-38. Retrieved from <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/1754/file.pdf> [in Ukrainian].

Prokopenko V.V.

DIDACTIC ANALYSIS OF THE PANSLAVISTIC MYTHOLOGY IN THE PHILOSOPHICAL REFLECTIONS OF IVAN MIRCHUK

Introduction. In the article, the author analyzes the views of the leading ideologues of the concept of pan-Slavism in the Russian Empire, who, according to Ivan Mirchuk, had a decisive influence on the formation of the modern ideological mythologeme of the hegemony of the Russian state on a planetary scale and contributed to the deepening of ideological differences between Western and Eastern civilizations. Using the example of the arguments of representatives of the Slavophile stream of Russian Pan-Slavism regarding its messianic role in the history of the Slavic peoples, the researcher proves the absurdity of the very idea of the superiority of one nation over another. At the same time, intelligence focuses the reader's attention on those dangerous tendencies of the spread of this theory, which in the future may lead to global world conflicts with catastrophic consequences.

Following the further development of the ideology of pan-Slavism during the second half of the 20th century, the researcher reveals the process of transformation of Moscow messianism into the leading role of the now Soviet (Soviet) people in world history, which received its theoretical embodiment in the concept of pan-Sovietism. It was she who contributed to the final consolidation of the lawless position of the Slavic peoples within the framework of a single state entity on the territory of Eastern Europe, and the emergence of a new socio-cultural generation with an ideologically shaped rejection of values contrary to communist ideals and a negative attitude towards the entire surrounding world.

The research methodology is based on the philosophical-anthropological and psychological analysis of the key ideas of the concept of pan-Slavism and pan-Sovietism in the historical-philosophical studies of I. Mirchuk. In particular, we used formal-logical, critical and hermeneutic methods of research to reveal the process of transformation of the pan-Slavism mythology in modern Russia and its influence on the socio-political life of other Slavic peoples. Among the general scientific methods, the methods of deduction and comparison came in handy, which helped to analyze the views of individual representatives of various pan-Slavic currents on the problem of uniting the Slavic peoples into a single ethnic substratum in different historical time periods. And the principles of objectivity and systematicity helped us dispel the myth of Russian messianism among other Slavic peoples.

Conclusion. Thus, the main mythologeme of the ideology of Pan-Slavism in the studies of the Slavic scholar I. Mirchuk was reduced to the messianic role of Russia and its people, as the leader among the entire Slavic world, in relation to all other, primarily European nations. Neglecting the historical and spiritual

contribution to the development of the world culture of other nations and peoples, the Moscow Empire to this day continues to call itself the only center of true Christian traditions, which strives to lead the planet to a better future. Declaring itself the successor of the Roman Empire as the “Third Rome”, Muscovy, and later the Soviet Union, completely usurped the right of other Slavic peoples of the continent to independently choose their own path of state formation and social development.

The transformational processes experienced by pan-Slavism at the beginning of the 20th century brought only the change of the name of the ideology to pan-Sovietism, fully preserving the essence of the imperial unity principle in all spheres of social and political life of the communist era. According to the leading communist ideologues, all the best that the world had could be found only in the Soviet Union, or rather in its capital. Other Slavic peoples got the desired equality only in the negative attitude of the center towards any manifestations of their own spiritual identity and economic initiatives, which were instantly punished by brutal repression and physical destruction under the slogans of finding non-existent enemies of the people and invented counter-revolutionary activities. The theoretically attractive idea of the special purpose of the Slavic peoples in the international arena has in practice turned into an imperial totalitarian dictatorship of one country, which wanted only one thing – world domination.

Key words: *pan-Slavism, mythology of Slavophiles, messianism, ideology, pan-Sovietism.*